

О. М. БРОНЕВИЦЬКА. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ЮРИСДИКЦІЯ УКРАЇНИ ЗГІДНО З ПРИНЦИПОМ ПРІОРИТЕТУ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Проаналізовано принципи територіальної юрисдикції України, котрі випливають з Кримінального Закону нашої держави та з положень міжнародно-правових договорів по боротьбі зі злочинністю та запропоновано відповідні зміни до вітчизняного кримінального законодавства.

***Ключові слова:** юрисдикція, дія кримінального закону, принцип міжнародних договорів, універсальний принцип.*

Анализируются принципы территориальной юрисдикции Украины, исходящие из Уголовного Закона нашей страны, а также из предписаний международно-правовых договоров о борьбе с преступностью. Предложены соответствующие изменения к отечественному уголовному законодательству.

***Ключевые слова:** юрисдикция, действие уголовного закона, принцип международных договоров, универсальный принцип.*

Principles of territorial jurisdiction of Ukraine that come out of the Criminal Law of Ukraine as well as prepositions of the international-legal treaties on fight against crimes are being analyzed. Corresponding amendments to the national criminal legislation are offered.

***Key terms:** jurisdiction, effect of the Criminal Law, principle of international treaties, universal principle.*

Злочинність – це історично мінливе соціальне явище, що супроводжує людство впродовж всього його існування. З розвитком і ускладненням суспільних відносин, ускладнюється і набуває нових рис злочинність. Відповідно потребує змін і реакція на неї держави.

Незважаючи на те, що практика міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинами, що зачіпали інтереси декількох країн, зародилась ще на Вселенських соборах XII – XIII віків, коли були визначені спільні заходи щодо боротьби з піратством¹, міжнародні договори у цій сфері почали інтенсивно укладатись лише у другій половині XIX сторіччя.

При цьому, якщо у перших договорах у сфері боротьби зі злочинністю, кримінально-правова юрисдикція держав поширювалась переважно на злочини, вчинені на її території або її громадянами, то в подальшому спостерігається тенденція до розширення переліку таких злочинів, у тому числі включення до них злочинів, що вчиняються за межами території держави іноземцями.

Глобалізація світу, транснаціоналізація організованої злочинності роблять розширення міжнародної співпраці у цій галузі неминучим². Розвиток злочинності, її форми і міжнародні наслідки об'єктивно створюють взаємозалежність та солідарність між державами³. Тому кількість договорів у цій сфері постійно зростає і можна очікувати їх подальшого збільшення. Як слушно зауважує М. Хавронюк, необхідним кроком у сфері боротьби зі злочинністю є гармонізація кримінального законодавства України із законодавством Ради Європи, ЄС, СНД та іншими міждержавними інституціями⁴. Зазначені обставини викликають потребу у теоретичному дослідженні положень про кримінально-правову юрисдикцію дер-

жав-учасниць міжнародно-правових договорів.

Нині захищена низка дисертацій, що стосуються окремих з досліджуваних у статті питань, зокрема, вітчизняних науковців О. Мойсеева та російських вчених О. Степаненко, О. Волженкіна та ін. Проте в своїх дисертаційних дослідженнях автори аналізують відповідні принципи територіальної юрисдикції України та Російської Федерації, лише частково торкаючись питання територіальної юрисдикції, яка випливає з міжнародно-правових актів.

Серед сучасних монографічних досліджень привертають увагу монографії М. Хавронюка, М. Красільнікова, І. Лукашука, де проаналізовано принципи територіальної юрисдикції держави, проте на дано оцінки міжнародно-правової юрисдикції, тобто юрисдикції держави на підставі ратифікованих міжнародно-правових договорів України.

На виконання вимог Віденської конвенції про право міжнародних договорів (ст. 26) в Законі України «Про міжнародні договори України» (ст. 15) закріплено, що чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню відповідно до норм міжнародного права.

На підставі зазначених норм міжнародного і національного права законодавець у Кримінальному кодексі України (далі КК України) у ч.5 ст. 3 закріпив, що Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Таким чином, поширення кримінальної юрисдикції на злочини відповідно до положень міжнародних договорів України є обов'язком Української держави, який вона повинна сумлінно виконувати.

Належність держав-учасниць до різних правових сімей, відмінність правових традицій, які існують у кожній державі світу, час укладання договору обумовили специфіку даних договорів.

Кожен з існуючих міжнародних договорів є явищем індивідуальним і є результатом компромісу різних держав, намаганням узгодити їх спільну політику у сфері боротьби з певним видом злочинів. Міжнародний договір, як правило, містить норми, які стосуються не тільки зобов'язань держав-учасниць здійснювати боротьбу з суспільно-небезпечними діяннями, визначеними цим міжнародним договором, а й питанням співробітництва держав по забезпеченню реалізації положень такого договору на практиці.

За слушним зауваженням Г. Ігнатенка, всі міжнародні договори у сфері боротьби зі злочинністю можна поділити на дві групи: спеціальні міжнародні конвенції, безпосередньо присвячені боротьбі з певними злочинами, та інші міжнародні договори, окремі норми яких встановлюють обов'язок держав щодо попередження і покарання певних злочинів або містять положення, прямо чи опосередковано пов'язані з приписами кримінальних законів⁵.

Через це у деяких випадках встановлення юрисдикції взагалі, а тим більше юрисдикції кримінально-правової, щодо визначених у міжнародному договорі діянь, встановити доволі важко, оскільки вони взагалі можуть бути не визначені у тексті міжнародного договору або визначені лише схематично.

Деякі договори, закріплюючи правила кримінально-правової юрисдикції щодо визначених у міжнародному договорі діянь, в одних випадках зобов'язують державу-учасницю встановлювати свою юрисдикцію над злочином, а в інших надають таке право державі, тобто держава на свій розсуд може встановити свою юрисдикцію або відмовитись від її встановлення.

Чисельна група договорів при закріпленні правил кримінально-правової юрисдикції містить посилання, що положення цього міжнародного договору не виключають здійснення кримінально-правової юрисдикції держави-учасниці на підставі національних законів. Отже, навіть у випадку, коли поширення юрисдикції на певний злочин відбулося за національним кримінальним законом держави-учасниці, хоча міжнародний договір не містив відповідного правила, встановлення такої юрисдикції не суперечить міжнародному праву.

Можна визначити два види норм матеріального кримінального права, що містяться у міжнародних договорах: а) норми, що стосуються злочинності і караності діянь, передбачених цим договором; б) норми, що визначають кримінально-правову юрисдикцію держав-учасниць щодо цих злочинів.

Вирішуючи питання про кримінально-правову юрисдикцію держав-учасниць щодо злочинів, визначених у міжнародних договорах, між ними спостерігається значна відмінність. Тому, слухним уявляється запропонований О. Бойцовим та Б. Волженкіним поділ всіх міжнародних договорів на три групи: 1. Міжнародні договори, що не містять юрисдикційних положень; 2. Міжнародні договори, що містять норми кримінально-правової юрисдикції, але не передбачають здійснення її державою, за межами якої вчинено злочин іноземним громадянином; 3. Міжнародні договори, що передбачають встановлення кримінально-правової юрисдикції державою-учасником над іноземними громадянами, що вчинили зазначені у цих актах діяння за межами держави. При чому у цих договорах закріплені різні варіанти здійснення кримінально-правової юрисдикції⁶.

У вітчизняній науці кримінального права положення про поширення кримінально-правової юрисдикції держави на іноземних громадян та осіб без громадянства, що вчинили злочини за її межами, отримало назву універсального або космополітичного принципу кримінально-правової юрисдикції. Б. Житнигор вважає, що сутність космополітичного принципу кримінально-правової юрисдикції України полягає в тому, що злочини, вчинені за межами України іноземними громадянами, та їх кримінально-правова оцінка належать до юрисдикції тих держав, на території яких були вчинені ці діяння. І притягнення винних до кримінальної відповідальності на підставі міжнародних договорів є винятком з цього правила⁷. Проте, погодитись із цим твердженням не можна.

Принципом кримінально-правової юрисдикції держави є сукупність встановлених кримінальним законом і згрупованих за певним критерієм правил, за допомогою яких встановлюється її кримінально-правова юрисдикція. Тому не можуть вважатись принципом кримінально-правової юрисдикції певної держави положення про кримінально-правову юрисдикцію іншої держави, що пропонує Б. Житнигор. Отже, принципом кримінально-правової юрисдикції України можуть бути лише положення про поширення на певні злочини чи певних осіб саме кримінально-правової юрисдикції України, які, на думку автора, є виключенням з цього правила.

В історії кримінального права категоричні захисники універсального принципу вважали, що кожній державі повинно бути надано право карати за будь-який злочин незалежно від того, якого характеру цей злочин, де і хто його вчинив⁸. Можна цілком погодитись, що в такому розумінні відповідний принцип кримінально-правової юрисдикції повинен був називатись універсальним. Однак, враховуючи ті зміни, яких набув даний принцип із плином часу, доцільно називати його «принципом міжнародних договорів».

Радянськими вченими, особливо у довоєнний період, універсальний, або, як його ще називали, космополітичний принцип кримінально-правової юрисдикції піддавався різкій критиці. Сутність його зводилась до того, що кожна держава, яка входить у спільноту, що визнає космополітичний принцип, зобов'язується переслідувати не тільки за діяння, передбачені національним кримінальним законом, а й кримінальними законами інших держав цієї спільноти⁹. Не можна не погодитись, що таке розуміння універсального принципу кримінально-правової юрисдикції фактично призводить до поширення на територію держави дії інших кримінальних законів і, що більш важливо, застосування судами цієї держави, крім власного, ще й кримінального законодавства інших держав. Таким чином, визнається право інших держав на встановлення правопорядку на території цієї держави, що, в свою чергу, є нічим іншим, як обмеженням суверенітету відповідної держави і втручанням в її внутрішні справи. Отже, в такому розумінні універсальний принцип кримінально-правової юрисдикції не може бути запроваджений у кримінальному праві будь-якої держави, яка цінує свою самостійність і незалежність.

З цього приводу ще у довоєнний період М. Красільников писав, що радянське кримінальне право ... знає включення до кримінального законодавства у зв'язку з підписанням міжнародних угод нових складів злочинів, однак це не робить так званий «універсальний принцип» принципом теорії радянського кримінального права, оскільки рішення про те, чи є така дія соціально-небезпечною та чи потребує вона кримінально-правової боротьби з ним, визначається основними завданнями радянського кримінального права..., питання ж про поширення дії прийнятого на цій основі закону вирішується за тими самими принципами, про які ми вказали вище¹⁰.

Зазвичай, розглядаючи зміст кримінально-правової юрисдикції держави, вітчизняні вчені вважають, що законодавчо універсальний принцип кримінально-правової юрисдикції держави закріплюється вказівкою закону на те, що «іноземці та особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні, у випадках вчинення злочину за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами» (ст. 8 КК України). Тобто він: а) поширюється на іноземців та осіб без громадянства, що постійно не проживають в Україні; б) які вчинили злочини за межами України; в) поширення кримінально-правової юрисдикції України на ці злочини передбачено міжнародним договором, учасником якого є Україна. Зрозуміло, що настільки широке тлумачення цього принципу фактично робить його єдиним принципом кримінально-правової юрисдикції держави, оскільки в усіх інших принципах кримінально-правової юрисдикції потреба відпадає. Навряд чи з таким станом речей можна погодитись, оскільки це означатиме, що певна держава може поширювати дію своїх кримінальних законів на весь світ. А це суперечить природі суспільства і взаємовідносинам між державами.

Отже, зміст терміну «універсальний» у кримінальному праві стосовно одного-меншого принципу кримінально-правової юрисдикції держави має певну специфіку. Переважна більшість міжнародних договорів, присвячених боротьбі зі злочинністю, містять положення, що встановлюють кримінально-правову юрисдикцію держави стосовно діянь, боротьбі з якими цей міжнародний договір присвячено.

Проаналізувавши більше 50 таких договорів, попри розбіжності у текстуаль-

ному викладі, можна виділити такі найбільш типові випадки, у яких держава зобов'язана або може здійснювати свою кримінально-правову юрисдикцію над злочинами, передбаченими у відповідному міжнародному договорі:

1) якщо діяння було вчинене на території цієї держави, а також на території та об'єктах, на які поширюється її кримінально-правова юрисдикція*;

2) якщо діяння було вчинене громадянином держави-учасниці або особою, на яку вона розповсюджує свою кримінально-правову юрисдикцію**;

3) якщо злочинець знаходиться на території держави-учасниці. У деяких договорах передбачено, що держава-учасниця повинна встановлювати свою кримінально-правову юрисдикцію у випадку, коли злочинець, що вчинив злочин, визначений у міжнародному договорі, знаходиться на території цієї держави і вона не бажає його видати іншій державі-учасниці цього договору, яка також встановила свою юрисдикцію над цим злочином***;

4) якщо злочин було вчинено стосовно об'єкту, визначеного у міжнародному договорі, який має важливе значення для держави-учасниці****;

5) якщо злочин було вчинено щодо громадян держави-учасниці*****;

6) якщо будь-яка особа будь-де вчинить злочин, передбачений у відповідному міжнародному договорі*****.

Уявляється, що всі ці випадки поширення кримінально-правової юрисдикції

* Додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників від 15 жовтня 1975р.; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р.; Додатковий Протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 17 березня 1978 р.; Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р.; Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників від 17 березня 1978 р.; Конвенція про психотропні речовини від 21 лютого 1971 р.; Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р.; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р.; Конвенція ООН проти корупції від 30 жовтня 2003 р.; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 12 січня 1998 р.

** Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства від 10 березня 1988р.; Рамкова конвенція ООН проти організованої злочинності від 21 липня 1977 р.

*** Рамкова конвенція ООН проти організованої злочинності від 21 липня 1977 р.

**** Наприклад, щодо літака, відповідно до положень п. в ч. 1 ст. 5 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23 вересня 1971 р.; Міжнародна конвенція про арешт суден від 12 березня 1999 р.; Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами від 5 вересня 1997 р.

***** Наприклад, пп. б п. 2 ст. 6 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства від 10 березня 1988 р.; Рамкова конвенція ООН проти організованої злочинності від 21 липня 1977 р.; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984р.

***** Ст. ст. IV, V Конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 р.; Додатковий протокол до Європейської конвенції про передачу засуджених осіб від 18 грудня 1997 р.; Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 8 листопада 2001 р.;

держави-учасниці на злочини, передбачені відповідним міжнародним договором, назвати універсальними не можна. Як слушно зазначає І. Лукашук, універсальними є лише такі з них, у яких поширення кримінально-правової юрисдикції держави на особу, що вчинила визначений у міжнародному договорі злочин, можливе незалежно від місця вчинення злочину і громадянства злочинця¹¹.

Таким чином, можна прийти до висновку, що найменування відповідного принципу кримінально-правової юрисдикції України «універсальним» є порушенням правил формулювання визначень у логіці, відповідно до яких обсяг того, що визначається, повинен дорівнювати обсягу того, за допомогою чого визначають¹².

В. Степаненко вважає, що у такому випадку мова йде не про «універсальний принцип» кримінально-правової юрисдикції держави, а про кримінально-правову юрисдикцію відповідно до міжнародного права¹³. О. Моїсеєв пропонує назвати відповідний принцип кримінально-правової юрисдикції України «принципом міжнародних договорів»¹⁴.

Як вже зазначалось, міжнародні договори характеризуються неоднорідним підходом до вирішення питання поширення кримінально-правової юрисдикції держав-учасниць щодо злочинів, визначених у договорі. Тому можлива ситуація, коли на підставі певного договору були внесені зміни до КК України, проте цим договором кримінально-правова юрисдикція держави-учасниці обмежена лише випадками вчинення злочину на її території або її громадянами, і Україні не надається право переслідувати іноземців чи осіб без громадянства, що постійно не проживають в Україні, у разі вчинення злочину за її межами. У багатьох міжнародних договорах питання про поширення кримінально-правової юрисдикції держави-учасниці вирішується двоюко. В одних випадках вона зобов'язана поширити кримінальну юрисдикцію, а в інших лише отримує право, тобто може як поширити свою кримінальну юрисдикцію, так і відмовитись від її поширення. Через це, залежно від обов'язковості встановлення кримінально-правової юрисдикції держави на злочини, визначені міжнародним договором, можна виділити два види кримінально-правової юрисдикції відповідно до принципу міжнародних договорів – обов'язкову і факультативну. При цьому, як правило, обов'язок поширювати кримінально-правову юрисдикцію на визначені міжнародним договором злочини покладається лише у випадках вчинення цього злочину на території цієї держави-учасниці або її громадянином. Поширення ж кримінально-правової юрисдикції на громадян іноземних держав та осіб без громадянства, навпаки, у переважній більшості випадків є правом, а не обов'язком держави.

Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків від 28 травня 1970 р.; Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками від 30 листопада 1964 р.; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1972 р.; Конвенція про захист навколишнього середовища засобами кримінального права від 4 листопада 1998 р.; Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977 р.; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскація доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 р.; Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р.; Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р.; Єдина конвенція про наркотичні засоби від 1961 року з поправками, внесеними до неї відповідно до Протоколу 1972 року; Конвенція про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 р.; Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 р.

У вітчизняному кримінальному законі жодних правил з цього приводу не міститься, не визначається позиція України щодо цього питання при підписанні цих договорів в законах України і постановях Верховної Ради України, що містять рішення про ратифікацію або приєднання до міжнародних договорів кримінально-правового характеру.

І ще один момент, котрий потребує нашої уваги. На відміну від ст. 7 КК України, законодавець обходить увагою ситуацію, коли за вчинений злочин іноземець або особа без громадянства, що постійно не проживає в Україні, за злочин, вчинений за межами України, вже були притягнуті до кримінальної відповідальності міжнародним судом або судом іноземної держави.

Стосовно громадян України, то в ч. 2 ст. 7 КК України передбачено: «Якщо особи, зазначені у частині першій цієї статті, за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини». Відсутність подібного положення у ст. 8 КК України призводить до висновку про можливість повторного притягнення до кримінальної відповідальності іноземців і осіб без громадянства, що постійно не проживають в Україні, і вчинили злочин за її межами, і за ці злочини вони вже були притягнуті до кримінальної відповідальності.

Тому пропонуємо ст. 8 КК України доповнити положеннями, аналогічними тому, що пропонується для врегулювання цього питання при законодавчому закріпленні принципу громадянства. При цьому, незважаючи на відсутність у чинному законі жодних позицій з цього приводу, на іноземців і осіб без громадянства, котрі вчинили злочини за межами України, поширюється положення про неможливість повторного притягнення до кримінальної відповідальності, передбачені міжнародними договорами України, наприклад, Європейською конвенцією про передачу провадження у кримінальних справах 1972 р.

Отже, зміст терміна «універсальний» у кримінальному праві стосовно одностороннього принципу кримінально-правової юрисдикції держави має певну специфіку. Однак, ми з впевненістю можемо сказати, що всі випадки поширення кримінально-правової юрисдикції держави-учасниці на злочини, передбачені відповідним міжнародним договором, назвати універсальними не можна, а варто назвати «принципом міжнародних договорів». Таким чином, єдиним висновком, до якого можна прийти, аналізуючи міжнародні договори у сфері боротьби зі злочинністю, учасником яких є Україна, є висновок про те, що, встановивши, що іноземець або особа без громадянства, що постійно не проживає в Україні, вчинили злочин за її межами, питання про встановлення кримінально-правової юрисдикції України над цією особою потрібно вирішувати, звертаючись до конкретного міжнародного договору, в якому передбачено обов'язок або право України як держави-учасниці здійснювати кримінальне переслідування осіб, що вчинили діяння, визначені у цьому міжнародному договорі.

1. *Юртаєва К.В.* Злочини міжнародного характеру: з чого все починалося // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – Вип. 27. – С. 34. 2. *Лунев В.В.* Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. – Изд. 2 перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – С. 142. 3. *Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. Международный научно-исследовательский проект.* – М.: БЕК, 1994. – С. 24. 4. *Хавронюк М.І.* Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: Монографія. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 9. 5. *Игнатенко Г.В.* Международное сотрудни-

чество в борьбе с преступностью: Учеб. пособ. – Свердловск: Изд-во УрГУ, 1980. – С. 39. **6.** *Бойцов А.И., Волженкин Б. В.* Уголовный закон: Действие во времени и пространстве: Учеб. пособ. –СПб., 1993. – С. 27-31. **7.** *Житнигор Б.С.* Сравнительный анализ родственных уголовно-правовых систем России, Украины и уголовного законодательства государства Израиль. – В 2-х кн.: Монография / Науч. рук. Л.В. Багрий-Шахматов. – Тирасполь: ТФ МАУП-МАРКИС, 2003. – Кн. 2. – С. 33. **8.** *Блум М. И.* Действие советского уголовного закона в пространстве: Учеб. пособ.; Под ред. А. А. Лиеле. – Рига: Редак.-изд. отдел ЛГУ им. Петра Стучки, 1974. – С. 16. **9.** *Шнайдер М.А.* Советское уголовное право. Часть общая: Учеб. пособ. – М.: ВЮЗИ, 1955. – С. 47. **10.** *Красильников М.* К вопросу о принципах действия советского уголовного закона в пространстве // Социалистическая законность. – 1938. – № 7. – С. 61-64. **11.** *Лукашук И.И.* Функционирование международного права. – М.: Наука, 1992. – С. 192. **12.** *Цалин С.Д.* Словник термінів з логіки. – Х.: Основа, 2002. – С. 23. **13.** *Степаненко В.И.* Влияние международных договоров на содержание и сферу действия советского уголовного права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск: Свердловский ордена Трудового Красного Знамени юридический институт имени Р.А. Руденко, 1982. – С. 13. **14.** *Моисеев О.И.* Кримінально-правова юрисдикція України щодо злочинів, вчинених за її межами: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2007. – С. 154.